

**OPETTAJAJAHHMON KÄYTTÄMÄT MODAALISET LAU-
SETYYPIIT JA NIIDEN PUHEFUNKTIOT TIMO PARVELAN
TEOKSESSA *ELLA JA KAVERIT IHAN KUNINKAINA***

Hanna Leppävuori
Kandidaatintutkielma
Suomen kieli
Kieli- ja viestintätieteiden lai-
tos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2021

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos Kieli- ja viestintätieteiden laitos
Tekijä Hanna Leppävuori	
Työn nimi Opettajahahmon käyttämät modaaliset lausetyypit ja niiden puhefunktiot Timo Parvelan teoksessa <i>Ella ja kaverit ihan kuninkaina</i>	
Oppiaine Suomen kieli	Työn laji Kandidaatintutkielma
Aika Kevät 2021	Sivumäärä 19
<p>Tiivistelmä</p> <p>Tämä tutkielma käsittelee opettajahahmon käyttämiä modaalisia lausetyyppejä ja niiden saamia puhefunktioita Timo Parvelan (2019) teoksessa <i>Ella ja kaverit ihan kuninkaina</i>. Näiden kautta selvitetään, millainen kuva opettajasta välittyy. Tutkimuskysymykset ovat seuraavat: 1) Millaisia modaalisia lausetyyppejä opettajahahmo käyttää puhuessaan? 2) Millaisia puhefunktioita näihin lausetyyppeihin teoksessa liittyy? 3) Millainen kuva opettajahahmosta muodostuu modaalisten lausetyyppien ja niiden saamien puhefunktioiden kautta?</p> <p>Tutkimusaineisto koostuu opettajahahmon repliikeistä, jotka on teoksessa merkitty vuorosanaviivoin. Poimin teoksesta yhteensä 232 lausetta, joista analysoin modaaliset lausetyypit ja niiden puhefunktiot. Tutkimuksen pääasiallinen taustateoria on puheaktiteoria, jonka avulla lauseiden puhefunktioita määritettiin. Aineiston analyysimetodina käytettiin laadullista sisällönanalyysia ja lähilukua. Henkilöhahmoa analysoin psykoanalyttisen kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta.</p> <p>Opettajahahmo käyttää puheessaan suurimmaksi osaksi väitelauseita, ja ne kytkeytyvät usein opetuspuhekontekstiin. Kolme suurinta puhefunktioyhmää ovat toteamus, selitys ja esittely. Opettajahahmosta välittyy kuva työlleen omistautuvana henkilönä, joka ei välttämättä halua olla vahvassa auktoriteettiasemassa oppilaisiinsa nähden.</p>	
Asiasanat henkilöhahmo, lastenkirjallisuus, lausetyypit, modaalisuus, puheakti, opettajat	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto	

Muita tietoa

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	Yleistä.....	1
1.2	Aiempi tutkimus	2
2	TEORIATAUSTA.....	4
2.1	Keskeisimpien käsitteiden määrittely	4
2.1.1	Lause	4
2.1.2	Modaaliset lausetyypit ja puhefunktio.....	5
2.1.3	Henkilöhahmo	5
2.2	Modaalisuus.....	6
2.3	Puheaktiteoria.....	6
2.4	Psykoanalyttinen kirjallisuudentutkimus	7
3	MENETELMÄT JA AINEISTO.....	9
3.1	Laadullinen sisällönanalyysi ja lähiluku	9
3.2	Tutkimusaineisto.....	10
3.3	Modaalisten lausetyyppien ja puhefunktioiden määrittäminen.....	10
4	AINEISTON ANALYYSI JA TULOKSET	12
4.1	Modaalisten lausetyyppien ja niiden saamien puhefunktioiden yhteys ...	12
4.2	Opettajahahmo psykoanalyttisen kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta.....	14
5	PÄÄTÄNTÖ.....	16
	LÄHTEET	18

1 JOHDANTO

1.1 Yleistä

Tämä laadullinen tutkimus käsittelee opettajahahmon repliikkien modaalisia lausetyyppejä ja niiden saamia puhefunktioita Timo Parvelan teoksessa *Ella ja kaverit ihan kuninkaina*. Lisäksi tarkastellaan, millainen kuva opettajahahmosta muodostuu näiden seikkojen kautta. Tutkimuksen päätaustateorianä on puheaktiteoria, joka esitellään luvussa 2.

Timo Parvelan teos *Ella ja kaverit ihan kuninkaina* on mielenkiintoinen tutkimusaineisto, koska Ella-kirjasarja on pitkäikäinen ja se on yksi Parvelan tunnetuimmista lastenkirjasarjoista. Teokset kertovat koulumaailmasta, joka on lähellä nuorten lukijoiden omaa elämää. Sarjasta on valittu tarkastelun kohteeksi mahdollisimman uusi teos, koska se kuvaa todennäköisesti todenmukaisimmin nykyajan koulumaailmaa.

Tutkielma käsittelee nimenomaan opettajahahmon käyttämää kieltä, koska opettajalla on luokassa valta-asema oppilaisiin nähden, ja opettaja on monen lapsen elämässä hyvin tärkeä henkilö, jota arvostetaan myös yhteiskunnallisesti. Ei siis ole yhdentekevää, miten hän puhuu. Kirjallisuuden kautta lapset oppivat paljon ympäröivästä maailmasta, sen rakenteista ja toiminnasta. Koen, että modaalisten lausetyyppien ja niiden puhefunktioiden kautta saadaan laadukasta yleisen tason tietoa opettajahahmon puheesta.

Kiinnostuin Ella-kirjasarjasta aineistona, koska olen itse lukenut alakouluikäisenä monia sarjan teoksia. Väittäisin, että Elloilla on ollut merkitystä siinä, mitä alaa päädyn opiskelemaan. Erityisesti minuun on purrut – ja puree edelleen – teosten huumori, jota Parvela luo muun muassa sanaleikeillä. Kirjojen henkilöahmot ja heidän välinen dynamiikkansa ovat minulle siis tuttuja. Sarjan opettajahahmo on mystinen, sillä hänestä ei käytetä muuta nimitystä kuin opettaja, mikä korostaa hänen ammatillista rooliaan. Juuri opettajahahmon tutkiminen on mielenkiintoista hänen selkeän asemansa ja roolinsa takia. Tutkin hahmoa pääasiassa kielitieteellisestä näkökulmasta, mutta tulkitsen hahmoa myös psykoanalyttiseen

kirjallisuudentutkimukseen nojautuen. Kirjallisuudentutkimuksen näkökulma tuo henkilöhahmon käsittelyyn syvyyttä. Nämä kaksi tutkimusalaa ovat mielestäni luonnollinen yhdistelmä tämän tutkielman kontekstissa ottaen huomioon, että opetan tulevaisuudessa oppiainetta nimeltä suomen kieli ja kirjallisuus.

Tutkimuksessa etsitään vastauksia kolmeen tutkimuskysymykseen, jotka ovat seuraavat:

- 1) Millaisia modaalisia lausetyyppejä opettajahahmo käyttää puhuessaan?
- 2) Millaisia puhefunktioita näihin lausetyyppeihin teoksessa liittyy?
- 3) Millainen kuva opettajahahmosta muodostuu modaalisten lausetyyppien ja niiden saamien puhefunktioiden kautta?

1.2 Aiempi tutkimus

Tätä tutkimusaihetta lähimpänä lienee Essi Vehkalahden (2010) kasvatustieteiden pro gradu -tutkielma ”Alussa oli vain suo, luokka ja minä, sanoi opettaja.”: opettajakuva Timo Parvelan Ella-kirjoissa, jossa tarkastellaan lastenkirjallisuuden välittämää opettajakuvaa kyseisten teosten näkökulmasta. Se on tietävästi ensimmäinen Ella-kirjoista tehty tutkimus. Tutkimuksen tavoitteena oli tarkastella opettajan ja oppilaiden välistä vuorovaikutusta sekä millainen opettajahahmo teoksissa on. (Mts. 9, 59.). Vehkalahti (2010: 10) käyttää tutkimuksessaan fenomenologista ja hermeneuttista tutkimusotetta, joten se eroaa omasta tutkimuksestani. Tutkimuksen aineistosta löytyi teemoittelun jälkeen kolme alakategoriaa: opettajan suhde lapsiin, opettajan suhde työhön ja oppilaiden suhtautuminen opettajaan, joita tutkimuksessa tarkastellaan lähemmin (mts. 14, 35–58).

Kasvatustieteiden lisäksi Ella-kirjoja on tutkittu kirjallisuuden alalla huumorin ja eemelimäisyyden näkökulmista sekä saksan kielen oppiaineessa kahden Ella-kirjan saksankielisten käännösten kulttuuristen ilmaisujen osalta (ks. Tyni & Österberg 2007; Honkola 2019; Meskus 2019). Tutkimukset ovat kandidaatin- tai pro gradu -tutkielman tasoisia. Suomen kielen alalla Ella-kirjoja ei ole tutkittu, joten tutkimukseni täyttää tätä aukkoa.

Modaalisuutta on aiemmin tutkittu lähinnä modaaliverbien ja modaalisuuden näkökulmista eli ei niinkään modaalisiin lausetyyppeihin ja niiden puhefunktioihin keskittyen (esim. Hirn 2006; Keskinen 2012; Hodges 2014). Modaalisia lausetyyppejä on käsitelty tutkimuksen osana Päivi Maaniityn (2011) pro gradu -tutkielmassa Sammakosta superprinssiksi. Victorian ja Danielin hääjuttujen otsikoiden rakenne ja semantiikka. Ne eivät kuitenkaan ole tutkimuksen keskiössä. Modaalisuuden

tutkimusta suomalaisessa kertomakirjallisuudessa ei löydy, joten se on myös yksi syy tämän tutkimuksen toteuttamiselle.

2 TEORIATAUSTA

Tässä luvussa määrittelen tutkimuksen keskeisimmät käsitteet: lause, modaalinen lausetyyppi, puhefunktio ja henkilöahmo. Lisäksi esittelen tutkimuksen teoreettisen taustan.

2.1 Keskeisimpien käsitteiden määrittely

2.1.1 Lause

Lauseella tarkoitetaan rakenteellista kokonaisuutta, joka muodostuu sanoista ja lausekkeista. Sen keskeisin tunnusmerkki on verbin persoonamuoto eli finiittiverbi. Lause voi muodostua yhden verbin, verbin liittomuodon tai verbiketjun ympärille. (ISK § 864.) Tässä tutkimuksessa modaalisia lausetyyppejä tarkasteltaessa otetaan huomioon vain tämän määritelmän täyttämät lauseet.

Osa tarkastelemistani lauseista on elliptisiä eli esimerkiksi niiden predikaatti ei ole näkyvässä, mutta se näkyy yhdyslauseen alkuosassa (ISK § 1186). Esimerkissä 1 viimeinen lause on elliptinen, sillä siihen kuuluvia lauseenjäseniä on ilmaistu eksplisiittisesti edellisessä vuorosanassa.

- (1) Voisitko edes polvistua eteeni, ettei minun tarvitse syöttää sinua leijonille? -- Sorsille sitten. (Parvela 2019: 73–74.)

Tässä tutkimuksessa puhefunktioiden yhteydessä käytetään termiä lause, vaikka sen syntaktiset kriteerit eivät täytyisikään. Puhutun kielen tutkimuksessa käytetään termiä lausuma kuvaamaan puheen sisältämiä kokonaisuuksia ja jaksoja, mutta se ei ole sopiva käsite kirjoitetun puheen tarkasteluun (ISK § 864), joten en käytä kyseistä käsitettä tämän tutkimusaineiston analysoinnissa.

2.1.2 Modaaliset lausetyypit ja puhefunktio

Finiittiset lauseet voidaan jakaa kolmeen modaaliseen lausetyyppiin: deklaratiiivinen eli väitelause, interrogatiivinen eli kysymyslause ja imperatiivinen eli käskylause. Näillä lausetyypeillä on jokaisella tiettyjä morfosyntaktisia ominaispiirteitä. Lisäksi neljänneksi omaksi modaaliseksi lausetyypikseen voidaan erotella eksklamatiivinen eli huudahduslause, jolla ei ole yhtä selkeitä vakiintuneita morfosyntaktisia piirteitä kuin aiemmin mainituilla lausetyypeillä. (ISK § 886.)

Vaikka modaalisten lausetyyppien nimet antavat osviittaa lauseiden muodon ja funktion suhteesta, on modaalisilla lausetyypeillä muitakin funktioita kuin nimensä mukainen toiminta (ISK § 886). Puhefunktiolla eli puhetoiminnolla tarkoitetaan lausuman tehtävää tekstissä tai puheessa; tässä tutkimuksessa kirjoitetussa puheessa. Puhefunktioita ovat esimerkiksi kysyminen, pyytäminen ja tervehtiminen. (ISK määritelmät s.v. puhetoiminto.) Puheaktiteoriassa puhefunktio jaetaan lokutionaariseen, illokutionaariseen ja perlokutionaariseen tekoon (Austin 1975: 94–103). Tässä tutkimuksessa keskitytään vain lauseiden saamiin illokuutioon eli lauseen kirjaimellisen merkityksen ulkopuolisiin funktioihin (Austin 1975: 98–99).

Käsitän termit puhefunktio ja illokuutio rinnakkaisina, mutta selkeyden vuoksi käytän tutkimuksessa termiä puhefunktio. Tutkimuksessa otetaan huomioon vuorosanaviivalla ilmaistut opettajahahmon repliikit ja puhefunktion määrittämiseksi opettajan puheen konteksti mutta ei keskitytä hänen puhekumppaniltaan mahdollisesti saamiinsa reaktioihin.

2.1.3 Henkilöhahmo

Henkilöhahmon käsite on keskeinen osa tutkimusta. Se tarkoittaa ihmistä representoivaa eli esittävää hahmoa. On huomattava, että henkilöhahmon käsite ei rajoitu vain kirjallisuudentutkimuksen kenttään, vaan siihen vaikuttavat ympäröivä kulttuuri ja sosiaalinen koodisto, jonka mukaan ihmisiä arvioidaan ja luokitellaan. (Käkelä-Puumala 2014: 240–241.) Henkilöhahmo voidaan jakaa ulkopuoleen ja sisäpuoleen eli ”pintaan” ja ”syvyyteen”. Ulkopuoli tarkoittaa tekstissä eksplisiittisesti ilmaistua kuvausta henkilöhahmosta, ja sisäpuolella tarkoitetaan niitä asioita, jotka lukija voi päätellä henkilöhahmosta tekstin perusteella. Henkilöhahmon sisäpuolta on perinteisesti pidetty näistä kahdesta arvokkaampana. (Käkelä-Puumala 2014: 245.) Edellä esitettyjen seikkojen valossa henkilöhahmon puheen tutkiminen on validia, ja tutkimuksen kohteena oleva opettajahahmo voidaan nähdä todellista ihmistä representoivana.

Modernin kirjallisuuden aikakaudella eli 1700-luvun lopulta lähtien henkilöhahmot on nähty kertomusten tärkeimpänä elementtinä, joiden olosuhteet, pyrkimykset ja keskinäiset suhteet synnyttävät juonen tapahtumat. Kertomuksen tapahtumat ovat siis funktionaalisesti alisteisia henkilöhahmoille. (Steinby 2013: 71.) Henkilökuvaus

nousi keskeiseksi osaksi kertomakirjallisuutta 1800-luvun realismin myötä (Käkelä-Puumala 2014: 244).

Henkilöasetelmalla tarkoitetaan keskeisimpien hahmojen suhteiden kokonaisuutta, joka voi toistua samanlaisena teoksesta toiseen (Steinby 2013: 78). Ella-kirjoissa henkilöasetelma on vakiintunut: opettaja ja seitsemän nimettyä oppilasta sekä yksittäiset sivuhenkilöt, jotka nekin pysyvät melko muuttumattomina. Tutut henkilöahmot luovat sarjaan jatkuvuutta ja elävöittävät tarinaa omilla persoonillaan.

2.2 Modaalisuus

Modaalisuudella tarkoitetaan asiointilan todenmukaisuutta ja toteutumismahdollisuuksia koskevia arvioita, jotka on ilmaistu eksplisiittisesti (ISK määritelmät s.v. modaalisuus; Larjavaara 2007: 399). Modaalaisia kielenaineksia ovat muun muassa modaaliverbit, modukset, konstruktiot sekä modaaliset adverbit ja partikkelit (ISK määritelmät s.v. modaalisuus, § 1551; Larjavaara 2007: 399). Modaalisuus voidaan jakaa deonttiseen, dynaamiseen ja episteemiseen modaalisuuteen, jotka ilmaisevat erilaisia asiointilan modaalisuuden tulkintatapoja (ISK määritelmät s.v. deonttinen modaalisuus, dynaaminen modaalisuus, episteeminen modaalisuus).

Kaikki modaalisuuden päätyypit ilmaisevat asiointilan positiivista tai negatiivista pakkoa tai täytymisen ulkopuolelle jäävää vapautta, vaihtoehtoisuutta. Deonttinen modaalisuus ilmaisee sosiaalisen tilanteen aiheuttamaa sallimista, kieltämistä tai velvoittamista. Episteeminen modaalisuus ilmaisee ihmisen oman ajattelun tuloksena syntyvää positiivista tai negatiivista varmuutta tai eri varmuusasteita ja todennäköisyyksiä. Dynaaminen modaalisuus on näiden kahden edellä mainitun modaliteetin ulkopuolelle jäävä osa yleisestä modaliteetista. Se voidaan määritellä jonkin ei-sosiaalisen eli dynaamisen tilanteen pakottamana tekemisenä tai pidättäytymisenä tekemisestä. Modaliteettien rajat eivät aina ole selkeitä. (Larjavaara 2007: 400–403, 409, 414–415.) Tässä tutkimuksessa modaalisuus on taustana modaalisille lausetyypeille.

2.3 Puheaktiteoria

Puheaktiteoria on filosofi J. L. Austinin (1975) kehittämä teoria, jossa puheaktit luokitellaan lokutionaarisiiin, illokutionaarisiiin ja perlokutionaarisiiin tekoihin. Tätä teoriaa syvensi filosofi John Searle (1969). Lokutionaarinen teko tarkoittaa ”jonkin sanomista”. Se ei siis pidä sisällään muuta merkitystä kuin sanotun tavanomaisessa mielessä.

(Austin 1975: 94, 109.) Illokutionaarinen teko tapahtuu samanaikaisesti lokutionaarisen teon kanssa. Se tarkoittaa sanotun merkitystä, joka ei aina ole sen kirjaimellinen merkitys ja johon vaikuttaa esimerkiksi konteksti. Illokuutiot vastaavat kysymykseen, mihin puhetta käytetään, eli puhe on teko. (Austin 1975: 98–99.) Illokuutiolla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa lokutionaarisen teon merkitystä.

Searle (1969: 45, 48) ottaa puheaktiteoriassaan huomioon tarkoituksellisuuden ja sopimuksenvaraisuuden illokuutioiden analysoinnissa, sillä näillä on kahdella vahva yhteys ja ilman niitä merkitysten välittäminen olisi hankalaa. Sopimuksenvaraisuudella tarkoitetaan kielen yleisesti tunnettuja syntaktisia ja semanttisia merkityksiä sekä sosiaalisia käytänteitä. Tarkoituksellisuudella viitataan siihen, että illokuutioon kietoutuu puhujan intentio. (Mts. 45, 48.)

Perlokutionaarinen teko on ajatusten, tunteiden tai tekojen herättämistä kuulijoissa tai puhujassa itsessään. Tämä voi olla tavoitteellista tai tahatonta. (Austin 1975: 101.) Illokuutioiden ja perlokuutioiden raja on se, että perlokutionaarisessa teossa sanottu tuottaa jonkin vaikutuksen, ja se pyrkii tähän vaikutukseen (mts. 109, 118). Perlokutionaariseen tekoon kuuluu esimerkiksi se, uskooko tai vastaako kuulija. Kaikella sanotulla ei ole perlokuutiota, ja joskus lokutionaarinen ja illokutionaarinen teko voi olla sama, esimerkiksi tervehdys tai ”minä lupaan”. (Searle 1969: 46–48.)

Wolfgang Mutsch (1980: 159–161) hahmottelee Searlen ajatusten pohjalta neljä pääkohtaa, jotka tulisi ottaa huomioon illokuutioiden tilannekontekstissa. Ne koskevat puhujan asenteita. Ensimmäinen näistä on motivaatio, joka kohdistuu puheaktiin. Asian esittämiseen vaikuttaa toiminnan toivottavuus. Toinen pääkohta on puheaktin ja sen asiasisällön ennakoitavuus, eli osaako kuulija odottaa sitä. Kolmantena hän esittelee puheaktin tahallisuuden näkökulman. Se, että puheakti tapahtuu, edellyttää halun lisäksi päätöksen siitä. Viimeisenä pääkohtana ovat normatiiviset asenteet eli sosiaalisten normien asettamat rajat. (Mts. 159–161.)

Puheaktiteoria on nimensä mukaisesti tarkoitettu pääasiallisesti vain puhutun kielen tutkimukseen, mutta tässä tutkimuksessa sitä sovelletaan kirjoitettuun puheeseen kaunokirjallisuudessa. Tutkimuksessa keskitytään vain opettajahahmon puheen illokuutioihin, jotka tulkitaan tekstikontekstista käsin.

2.4 Psykoanalyttinen kirjallisuudentutkimus

Psykoanalyttinen kirjallisuudentutkimus pohjautuu psykoanalyysiin, jonka isä on Sigmund Freud. Hän kehitti teoriansa 1800-luvun lopulla. Freud jakaa psyyken kolmeen osaan: tiedostamaton eli id, minä eli ego ja yliminä eli superego. Psykoanalyysin ydin on tutkia ihmisen tiedostamatonta, joka vaikuttaa kaikkeen toimintaamme. Ihmisen tiedostamattomaan osaan varastoidut tukahdutetut toiveet ja halut pyrkivät

pintaan, ja se näkyy kielenkäytössä esimerkiksi lipsahduksina. (Koskela & Rojola 1997: 87–89.) Freud antaa teoriassaan paljon painoarvoa seksuaalisuudelle, mutta se jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle (Koskela & Rojola 1997: 90).

Psykoanalyttisessä kirjallisuudentutkimuksessa kiinnitetään huomiota henkilöhahmojen tiedostamattomiin motiiveihin, ja psykoanalyttinen henkilöhahmoanalyysi on hyvin lähellä perinteistä kirjallisuustieteellistä henkilöhahmoanalyysiä (Koskela & Rojola 1997: 98; Wright 2002: 45). Elisabeth Wright (2002: 46) esittää lainauksen Kaplanilta ja Klossilta, joiden mukaan fiktiiviset henkilöt representoivat oikeaa elämää ja tulevat ymmärretyiksi vain, jos ne ajatellaan todellisina hahmoina. Tämän myötä voidaan löytää henkilöhahmojen tiedostamaton samoin metodein kuin perinteisessä kirjallisuudentutkimuksessa.

Henkilöhahmojen analysointi todellisen kaltaisina ei ole kuitenkaan täysin ongelmatonta. Psykoanalyttisen kirjallisuudentutkimuksen alkuvaiheessa analyysi kohdistui lähinnä kirjailijaan ja siirtyi vähitellen teokseen, mitä voidaan pitää merkittävänä edistysaskeleena. Henkilöhahmojen analysointi perustui kuitenkin pitkälti juuri ajatteluun hahmojen reaalisuudesta, mikä tuotti melko rajuja yksinkertaistuksia. (Koskela & Rojola 1997: 91.) Wright (2002: 178) nostaa esiin historian vaikutuksen henkilöhahmoanalyysiin, koska sillä on merkitystä myös psykoanalyysin soveltamiseen kirjallisessa kontekstissa. Opettajahahmoa analysoidessa ei voida ottaa huomioon henkilön historiaa, sillä analyysi rajoittuu vain tutkimusaineistoon.

Tässä tutkimuksessa psykoanalyttistä kirjallisuusanalyysiä sovelletaan opettajahahmon tulkintaan modaalisten lausetyyppien ja niiden puhefunktoiden kautta. Puhefunktiot voidaan jollain tasolla nähdä tiedostamattomana haluna tai toiveena. On kuitenkin huomattava, että kirjallisuuden sisällön psykoanalyttisellä tarkastelulla on vain rajallinen arvonsa.

3 MENETELMÄT JA AINEISTO

3.1 Laadullinen sisällönanalyysi ja lähiluku

Tutkimusmenetelminä käytetään laadullista sisällönanalyysiä ja lähilukua. Laadullinen sisällönanalyysi on tekstianalyysiä, jolla pyritään luomaan tiivis ja yleinen kuvaus tutkittavasta ilmiöstä. Sen alalaji on teoriaohjaava analyysi, jossa teoria toimii tukena analyysin etenemisessä. Teoriaohjaavassa analyysissä teoreettiset käsitteet ovat valmiita, kun taas aineistolähtöisessä sisällönanalyysissä ne luodaan aineiston pohjalta. (Tuomi & Sarajärvi 2009: 103–104, 117.) Tässä tutkimuksessa teoriaohjaavuus korostuu modaalisten lausetyyppien luokittelussa ja aineistolähtöinen analyysi puhefunktioiden määrittelyssä. Teoriaohjaavassa analyysissä aineistolähtöisyys ja teoria yhdistyvät (mts. 97). Toki puhefunktioiden taustalla on puheaktiteoria, mutta puhefunktioyhmien nimet syntyvät aineistolähtöisesti.

Laadullisen sisällönanalyysin mukaisesti tutkimuksessa luokitellaan analyysiyksiköt, eli tässä tapauksessa lauseet lausetyyppeihin. Luokittelua voidaan pitää kvantitatiivisena analyysinä sisällön teemoin. Tämän jälkeen tehdään kvalifiointi eli aineiston esittäminen numeerisessa muodossa. (Tuomi & Sarajärvi 2009: 93, 120.) Tutkimuksessa käytetään kvantitatiivisia eli numeerisia menetelmiä tarkasteltaessa modaalisten lausetyyppien ja erilaisten puhefunktioiden lukumääriä. Kvantitatiivisuus tuo tutkimuksen tulokset havainnollisemmiksi ja ymmärrettävimmiksi.

Lähiluku on uskriittisen kirjallisuudentutkimuksen menetelmä, jota on alun perin käytetty lähinnä lyriikan tutkimuksessa. Se ohjaa lukijaa tarkastelemaan tekstin yksityiskohtia ilman tekijän ja ympäristön vaikutusta. (Korsisaari 2014: 292–293; Koskela & Rojola 1997: 24.) Tässä tutkimuksessa lähilukua käytetään modaalisten lausetyyppien saamien puhefunktioiden tarkasteluun siten, että tekstikonteksti otetaan

kuitenkin huomioon. Lähiluvun avulla päästään kiinni lausetyyppien saamiin puhefunktioihin ja tätä kautta myös henkilöhahmoon.

3.2 Tutkimusaineisto

Tutkimuksen aineisto on kerätty Timo Parvelan teoksesta *Ella ja kaverit ihan kuninkaina* (2019). Teoksessa luokka tekee opettajan johdolla DNA-testit selvittääkseen, missä päin maailmaa heillä voisi olla esi-isiä. Kirjasarjan päähenkilö on Ella, joka on sarjan alussa ensimmäisellä luokalla, ja tutkimassani teoksessa hän on ”maailman ainoalla kaksi ja puoli A-luokalla” (Parvela 2019: 3). Hänen luokkakavereitaan ovat Samppa, Hanna, Pate, Tiina, Tuukka ja Pukari. Heidän opettajallaan on myös aina melko keskeinen rooli teosten juonen ja tapahtumien kannalta. Opettajalla ei ole nimeä, vaan hän on oppilailleen aina vain opettaja, kuten usein oikeassakin koulussa. Kirjasarjan teokset sijoittuvat koulumaailmaan ja jonkin verran myös sen ulkopuoliseen elämään. Teoksissa on paljon dialogia etenkin oppilaiden kesken sekä opettajan ja oppilaiden välillä. Teos on tutkimuksen aineiston rajaushetkellä uusin Parvelan Ella-kirjasarjan osa. Tutkimuksen valmistuessa sarjasta on ilmestynyt uusi teos. Kirjasarjaa on julkaistu vuodesta 1995.

Olen poiminut teoksesta opettajahahmon vuorosanaviivalla merkityt vuorosanat ja koonnut ne lauseittain taulukkolaskentaohjelmaan. Huomioon on otettu vain teoksen keskeisin opettaja, vaikka muita opettajia esiintyykin teoksessa sivuhenkilöinä. Analysoitavia lauseita on yhteensä 232, joista 200:ssa on finiittiverbi eli niistä voidaan määrittää modaalinen lausetyyppi.

3.3 Modaalisten lausetyyppien ja puhefunktioiden määrittäminen

Lausetyyppi merkitään taulukkoon jokaisen finiittiverbillisen lauseen kohdalle. Modaalisten lausetyyppien määrittämisen jälkeen jokaisesta lauseesta määritellään niiden puhefunktio. Tämä tehdään tarkastelemalla lauseita kontekstissaan. Puhefunktioiden määrittäminen ei ole koskaan objektiivista, koska se on tutkijan omaa tulkin-taa tekstistä. Lisäksi tutkija itse määrittelee puhefunktioiden nimet.

Määritin puhefunktiot lähilukua hyödyntäen. Usein puhefunktion määrittelemiseen voivat vaikuttaa muun muassa teoksen dialogi, fiktiivisen maailman puhetilanne tai aiemmat tapahtumat, jotka antavat tutkijalle suuntaviivoja siitä, mikä opettajahahmon repliikin todellinen merkitys on. Fiktiivinen puhetilanne on tämän tutkimuksen puitteissa esimerkiksi opetuspuhe. Jotkut puhefunktiot määrittyvät vuorosanan

johtolauseen mukaan, esimerkiksi selitys-puhefunktion saaneen lauseen johtolause voi olla "opettaja selitti" (esimerkki 2).

- (2) -- On olemassa testi, jonka avulla voidaan selvittää, mistä teidän sukunne on kotoisin, opettaja selitti (Parvela 2019: 11).

Myös lauseiden semanttisesta sisällöstä on hyötyä puhefunktioiden määrittelyssä. Esimerkiksi lupaaminen tai aikominen puhefunktiona voivat näkyä lauseessa verbeinä *luvata* tai *aikoa*. Tutkimusaineistossa esiintyvistä sivulauseista relatiivilauseet ja kysyvät sivulauseet syventävät usein päälauseiden sisältöä, mikä ohjaa puhefunktioiden määrittelyä (esimerkki 3).

- (3) Minun esi-isäni Ludwig XIV eli Aurinkokuningas oli Ranskan mahtava hallitsija, joka asui Versaillesin palatsissa (Parvela 2019: 56).

4 AINEISTON ANALYYSI JA TULOKSET

4.1 Modaalisten lausetyyppien ja niiden saamien puhefunktioiden yhteys

Yhteensä lauseita on aineistossa 232, joista 200:sta pystytään määrittämään modaalinen lausetyyppi. Kuten taulukosta 1 näkee, selvästi eniten opettaja käyttää puheessaan väitelauseita, seuraavaksi eniten kysymyslauseita ja vain muutamia käsky- ja huudahduslauseita. Opettajan ammattiin liitetään valta-asema oppilaisiin nähden, joten käskylauseiden vähäisyyttä voidaan pitää yllättävänä. Toisaalta tutkimuksen aineistona olevassa teoksessa opettaja käy dialogia myös muiden henkilöhahmojen kuin oppilaidensa kanssa, joten lausetyyppien lukumääristä ei voida tehdä suoria johtopäätöksiä opettajahahmon puheesta esimerkiksi luokkahuonetilanteessa.

TAULUKKO 1 Modaalisten lausetyyppien jakautuminen aineistossa

modaaliset lausetyypit	lukumäärä
väitelause	168
kysymyslause	26
käskylause	4
huudahduslause	2
yhteensä	200

Molemmat huudahduslauseet saivat puhefunktiookseen torumisen, sillä ne liittyivät opettajan pitämään puhutteluun yhdelle luokan oppilaista. Huudahduslauseet

esiintyvät teoksessa peräkkäin, eli ne siis kiinnittyvät samaan kohtaukseen. Tämä näkyy esimerkissä 4:

(4) Törkeää käytöstä! Täydellistä piittaamattomuutta! (Parvela 2019: 48.)

Aineistossa on yhteensä neljä käskylausetta, joista kaksi muodostavat yhdessä kokonaisen virkkeen, joka on kohdistettu oppilaille (esimerkki 5). Kaksi muuta käskylausetta on kohdistettu opettajan vaimolle, mutta ne eivät muodosta yhdessä virkettä. Neljästä käskylauseesta kolmen puhefunktio on käskeminen. Huudahduslausien ja käskylauseiden yhteyksiä puhefunktioihinsa ei kuitenkaan voida pitää tutkimuksellisesti valideina, koska ne muodostavat lukumäärällisesti niin pienen joukon.

(5) Olkaa kiltisti, älkääkö koskeko kirjeeseen (Parvela 2019: 42).

Aineiston 232 lauseesta löytyy yhteensä 35 erilaista puhefunktioita. Näistä suurimmat ryhmät ovat toteamus (n=63), selitys (n=27), esittely (n=26), vastaus (n=16) sekä aikomus, hypoteesin luominen, retorinen kysymys ja väite, joiden jokaisen n on 10. Muiden puhefunktioiden lukumäärä on 1–9. Alla olevassa taulukossa 2 näkyy kahdeksan suurinta puhefunktioiryhmää ja alimpana muiden puhefunktioiryhmien osuus aineistosta.

TAULUKKO 2 Puhefunktioiden jakautuminen aineistossa

puhefunktiot	lukumäärä
toteamus	63
selitys	27
esittely	26
vastaus	16
aikomus	10
hypoteesin luominen	10
retorinen kysymys	10
väite	10
muut puhefunktioiryhmät (n=27)	60

Väitelauseiden saamien puhefunktioiden kolme suurinta ryhmää ovat toteamus (n=55), selitys (n=25) ja esittely (n=24). Yhteensä väitelauseet saivat 24 erilaista puhefunktioita. Opettaja käyttää väitelauseita paljon opetuspuhekontekstissa, joten se osataan selittää suurimpia puhefunktioiryhmiä. Selitys väitelauseen puhefunktiona tulee esiin esimerkissä 6, jossa opettaja selittää oppilailleen, miksi hänellä on päässään saunavastasta tehty seppelä.

- (6) Basilika ei oikein toiminut, koska minun teki koko ajan mieleni pizzaa (Parvela 2019: 72).

Kysymyslauseiden puhefunktioista suurin osa on retorisia kysymyksiä (n=5) eli niille ei odoteta vastausta puhekumppanilta (esimerkki 7). Kysymyslauseet saavat yhteensä 11 erilaista puhefunktiota. Puhefunktioiden suhteellisen suuri määrä johtuu siitä, että modaalaisia lausetyyppejä määriteltäessä kysymyslauseiksi on luokiteltu alisteiset kysymyslauseet niiden muodon perusteella.

- (7) Eikö olekin ihmeellistä? -- Eikö olekin jännittävää? (Parvela 2019: 17.)

4.2 Opettajahahmo psykoanalyttisen kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta

Seuraavaksi tarkastellaan psykoanalyttisen kirjallisuudentutkimuksen keinoja käyttäen, millainen kuva opettajahahmosta välittyy hänen puheensa perusteella. On oleellista huomata, että analyysi ulottuu vain kielen tasolle, eivätkä tulkinnat henkilöhahmosta näin ollen voi olla kokonaisvaltaisia (Paris 1997: 11–12). Parisin (1997: 13) mukaan henkilöhahmojen puheesta sekä muusta teoksen tekstistä voisi erottua teoksen implisiittisen kirjoittajan mielenmaisemaa, mutta tätä näkökulmaa en ota analyysissäni huomioon.

Olisi voinut olettaa, että opettajan puheessa olisi ammatin luonteen vuoksi korostunut käskeminen, mutta sitä oli aineistossa lopulta hyvin vähän. Tämän perusteella voisi olettaa, että opettaja ei halua olla kovin auktoriteettisessa valta-asemassa muihin nähden eikä näin ollen halua sanella, kuinka muiden ihmisten tulisi toimia. Toisaalta kysymyslauseiden vähäinen määrä voi luoda mielikuvan, että hän ei ehkä ole kovin kiinnostunut muiden ihmisten mielipiteistä ja ajatuksista. Tätä tukee osaltaan se, että suurin osa kysymyslauseista on retorisia kysymyksiä.

Kuten edellä on mainittu, opettajan käyttämät väitelauseet saavat useita erilaisia puhefunktioita. Lauseisiin ikään kuin kätkeytyy opettajan sanoittamattomat halut, motiivit ja toiveet. Väitelauseiden suurimpiin puhefunktioiryhmiin kuuluvat selitys ja esittely, ja ne esiintyivät pitkälti opetuspuhekontekstissa. Tämän perusteella opettajasta välittyy kuva auttavaisena ja opettamista sydämenasianaan pitävänä henkilöhahmona, koska asioiden selittäminen ja esittely oppilaille ovat työn avainasioita. Esimerkissä 8 opettaja kertoo oppilailleen DNA-testistä.

- (8) DNA-testillä voimme saada tietoa sellaisista sukulaisista, jotka ovat jo aikaa sitten unohtuneet (Parvela 2019: 13).

Psykoanalyttisen kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta yksi opettajahahmon tiedostamattomista motiiveista voisi olla perheen kaipuu. Opettaja pitää

oppilaitaan osana perhettä, sillä oppilaat leikkivät opettajan pihalla, opettajan suhtautuminen heihin on melko isällistä ja opettajan vaimo voidaan nähdä tämän ”perheen” äitinä. Opettaja pitää koiriaan Kojoa ja Oottia tietyllä tavalla omien lasten korvikkeena. Puheen tasolla tämä tiedostamaton motiivi voi näkyä puhefunktioiden suuren määränä, koska opettaja on oppilaidensa kanssa monenlaisissa tilanteissa myös kouluajan ulkopuolella.

5 PÄÄTÄNTÖ

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää millaisia modaalisia lausetyyppejä Ella-kirjan opettajahahmo käyttää puheessaan, millaisia puhefunktioita niihin liittyy ja millaisen kuvan nämä yhdessä opettajasta rakentavat. Tutkimuksen tulokset vastaavat ennalta asetettuihin tutkimuskysymyksiin hyvin. Opettajahahmon puheesta pystyttiin määrittämään modaaliset lausetyypit, niiden puhefunktiot ja näiden kahden vaikutus opettajahahmosta välittyvään kuvaan.

Yhteenvedona voidaan todeta, että tutkimusaineisto koostui suurimmaksi osaksi väitelauseista, jotka saivat yhteensä 24 erilaista puhefunktiota. Kysymyslauseita aineistossa oli 26 kappaletta, ja ne saivat 11 erilaista puhefunktiota. Käskey- ja huudahduslauseita oli yhteensä kuusi, joten niiden analyysiä ei voida pitää tutkimuksellisesti huomion arvoisina. Aineiston perusteella voidaan vetää vain yleisiä suuntalinjoja modaalisten lausetyyppien ja niiden saamien puhefunktioiden yhteyksistä, koska aineisto kattaa vain yhden teoksen. Oli kuitenkin mielenkiintoista nähdä, että jonkinlaisia johdonmukaisuuksia löytyi näiden kahden tutkimuskohteen väliltä. Modaalisten lausetyyppien ja niiden saamien puhefunktioiden perusteella opettajahahmosta välitettiin kuva auttavaisena ja autoritääristä asemaa karsastavana henkilöhahmona. Voin tutkimukseni perusteella yhtyä Vehkalahden (2010: 57) esittämään tulkintaan, että opettaja esitetään kirjasarjassa ammattinsa kautta, mikä vaikuttaa henkilöhahmoon vahvasti.

Tutkimuksen tuloksia ei voida pitää yleistettävänä, sillä ne käsittävät vain yhden teoksen. Toisaalta tutkielman laajuuden huomioon ottaen lisäaineisto tuskin olisi tuonut selvää hyötyä tutkimustulosten kannalta. Tutkimus nojaa omaan tulkintaani puhefunktioiden osalta, joten tutkimus ei ole täysin objektiivinen. Lisäksi henkilöhahmon tulkinta on täysin subjektiivista. Tutkimukseen kuuluvan tulkinnanvaraisuuden takia sen reliabiliteetti eli toistettavuus ei ole kovin vahva. Tutkimukseen ei liity eettisiä ongelmia, koska se on toteutettu hyvää tieteellistä käytäntöä noudattaen.

Tämän tutkimuksen kannalta Vehkalahden (2010: 61) huomautus siitä, että hänen tutkimissaan Ella-kirjoissa opettaja kehuu oppilaitaan sanallisesti hyvin vähän ja kohdistaa kehuja vain harvoin tietyille oppilaalle, on mielenkiintoinen. Tämä sama johtopäätös on tehtävissä omassa aineistossani, sillä vain yksi lause sai puhefunktiokseen kehumisen, mikä on huomion arvoista yleisten opettajuuteen liitettävien vaatimusten valossa.

Tarkastelun kohteena oleva yksittäinen opettajahahmo on fiktiivinen, joten sen yhteiskunnallinen merkittävyys piilee kirjan kansien välissä ja mahdollisesti konkretisoituu lukijoiden kautta. Siksi juuri on tärkeää kiinnittää huomiota, millainen kuva opettajasta välittyy lasten suosiman kirjasarjan teoksessa. Vehkalahti (2010: 5) jakaa omassa tutkimuksessaan koulun kahteen osaan: todellisen maailman koulu ja fiktiivinen koulu, joka rakentuu muun muassa ihmisten omakohtaisten kokemusten, vitsien ja urbaanien legendojen avulla. Kaunokirjallisuus on myös omalta osaltaan luomassa kuvaa fiktiivisestä koulusta ja näin välittää asenteita ja mielikuvia lukijoille. Kirjallisuuden tarjoama opettajakuva joko vahvistaa tai rikkoo lukijan aiempaa käsitystä opettajista (Vehkalahti 2010: 62).

Kaunokirjallisuutta olisi tärkeää tutkia enemmän myös suomen kielen alalla, koska lukeminen on tärkeä osa kielen oppimista. Lisäksi koulussa äidinkielen oppiaineeseen sisältyy myös kirjallisuus. Kirjallisuudessa käytetty kieli rakentaa omalta osaltaan lukijansa maailmaa, joten erityisesti lastenkirjallisuuden tutkiminen juuri kielen näkökulmasta voisi syventää ymmärrystä siitä, millaista maailmankuvaa lastenkirjojen kautta välitetään.

Jatkotutkimuksena opettajahahmoa voisi tutkia koko kirjasarjan osalta ja laajemmasta kielitieteellisestä näkökulmasta, jolloin hahmosta saataisiin paljon kattavampi kuvaus. Ella-kirjasarja mahdollistaa monenlaiset tutkimusnäkökulmat, koska teoksia on sarjassa niin paljon.

LÄHTEET

- Austin, J. L. 1975: *How to Do Things With Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Hirn, Noora 2006: *Modaalisuus ja persoona suhtautumisen ilmaisimina: naisten ja miesten vaihtohakukirjeiden vertailua*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- Hodges, Hanna-Riikka 2014: *Monimuotoinen lienee. Lienee-muodon käyttö ja merkitykset nykysuomessa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö. – <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/95405/GRADU-1401265144.pdf?sequence=1&isAllowed=y> 5.3.2021.
- Honkola, Hilja 2019: *Vaahteramäen Eemelin jäljillä. Eemelimäisyys Timo Parvelan teoksissa Ella ja Äf Yksi sekä Ella ja kadonnut karttakeppi*. Kandidaatintutkielma. Jyväskylän yliopiston musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos. – <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/64059/URN%3aNBN%3afi%3ajyu-201905202677.pdf?sequence=1&isAllowed=y> 5.3.2021.
- ISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Keskinen, Jenni Elina 2012: *”Jos joskus pitäisi keksiä joku mielikuvi- maailma, niin aivan varmasti jokaisella ihmisellä olisi ainakin omat unelma: siitähän jokainen unelmoi.” Modaalisuus alakouluikäisten lasten unelmakirjoitelmissa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö.
- Korsisaari, Eeva-Maria 2014: *Keskeisiä kirjallisuudentutkimuksen suuntauksia*. – Outi Alanko-Kahiluoto & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä* s. 290–309. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koskela, Lasse & Rojola, Lea 1997: *Lukijan ABC-kirja. Johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Käkelä-Puumala, Tiina 2014: *Persoona, funktio, teksti – henkilö- hahmojen tutkimuksesta*. – Outi Alanko-Kahiluoto & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä* s. 240–270. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Larjavaara, Matti 2007: *Pragmasemantiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Maaniitty, Päivi 2011: *Sammakosta superprinssiksi. Victorian ja Danielin häijuttujen otsikoiden rakenne ja semantiikka*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteen yksikkö.
- Meskus, Elina 2019: *Übersetzungsmethoden kulturgebundener Ausdrücke. Eine Analyse der Bücher Ella ja seitsemän törppöä und Ella und der Neue in der Klasse*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto. – <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfioulu-201906182566.pdf> 5.3.2021.

- Motsch, Wolfgang 1980: Situational context and illocutionary force. – John R. Searle, Ferenc Kiefer & Manfred Bierwisch (toim.), *Speech Act Theory and Pragmatics* s. 155–168. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Paris, Bernard J. 1997: *Imagined Human Beings*. New York: New York University Press.
- Searle, John 1969: *Speech acts*. London: Cambridge University Press.
- Steinby, Liisa 2013: Henkilöhahmo ja henkilöasetelma. – Aino Mäkikalli & Liisa Steinby (toim.), *Johdatus kirjallisuusanalyysiin* s. 71–78. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Tyni, Sirpa & Österberg, Seija 2007: *”Istukaa pulpetteihinne” – Timo Parvelan Ella-sarja ja sen komiikka*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos.
- Vehkalahti, Essi 2010: *”Alussa oli vain suo, luokka ja mina, sanoi opettaja.” Opettajakuva Timo Parvelan Ella-kirjoissa*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston luokanopettajien aikuiskoulutus.
- Wright, Elisabeth 2002: *Psychoanalytic criticism*. London: Routledge.

AINEISTOLÄHTEET

- Parvela, Timo 2019: *Ella ja kaverit ihan kuninkaina*. Helsinki: Tammi.

